

СПОСАБЫ ТЭРМІНАЎТВАРЭННЯ Ў ТЭРМІНАЛОГІІ МЫТНАЙ СПРАВЫ

Развіццё любой тэрмінасістэмы адбываецца пад уплывам экстралінгвістычных і лінгвістычных фактараў. Неаднолькава, напрыклад, уздзейнічалі экстралінгвістычныя фактары (спецыфіка ўзнікнення адпаведнай галіны ведаў, храналагічны фактар, стан данай галіны ведаў, характар галіны ведаў, рэгіянальныя адрозненні ў развіцці навукі, умовы нацыянальнага развіцця і ўзаемадзеяння нацый, галіны выкарыстання тэрмінаў, кола карыстальнікаў, неабходнасць адназначнага разумення тэрмінаў) на фарміраванне тэрміналогіі мытнай справы. На першым этапе прадвызначальнай была спецыфіка зараджэння галіны ведаў з адпаведным разуменнем тэрміналагічнай лексікі як сродку маніфестацыі прафесійнага мыслення. У сукупнасці з храналагічным фактарам яна абумовіла характар спецыяльнай лексікі, пашыранасць пэўных мадэлей утварэння тэрмінаў на розных этапах развіцця.

Прыкладна з сярэдзіны IX ст. на тэрыторыі старажытнай Беларусі становяцца запатрабаванымі спецыяльныя найменні з галіны мытнай справы. Адно з першых слова *мыто*, як мяркуюць вучоныя, спачатку называла месца, дзе спыняліся вазы і лодкі гандлёвых людзей, потым – гандлёвую пошліну, якую трэба было заплаціць за правоз тавару. “Семантычная хісткасць і недастатковая вызначанасць” [2, с. 11] звязана з стадыяй фарміравання спецыяльных паняццяў. Паяўленне ж словаўтваральных гнёздаў дазваляе гаварыць пра вытокі ўласцівага сучаснай беларускай мове тэрмінаўтварэння: **Мыто** *мыта*: мытник Полоцкій отъ товаровъ вашихъ... мыто беретъ (АЗР, III, 104, 1559). – **Безмытне (безмытно), безмытний, мытниковъ, мытникъ (мытарь), мытница, мытницкий (мытельный), мытництво (мытарство), мытний, мытце, обмытити, обмытитися, обмычивати, обмычоный, отмычатися, отмыченье, отмычоный** (КГСБМ, с. 194); **Шацовати (шанцовати)** 1) *ацэньваць*: шкоды... шацуеъ на двесте копь грошей (ККСС, 69, 1615); 2) *расцэньваць*: речы малые за великие шацую^Т (Зб. 261, 1616). – **Вышацованье, вышацовати, дошацовати, неошацованый, ошацованый, ошацованье (ошецованье), ошацовати (отшацовати, ошецовати), ошацоватися, сшацовати, шацованый, шацованье, шацоватися, шацовникъ, шацовничий, шацовое, шацунокъ (шанцунокъ, шецунокъ), шацуючий** (КГСБМ, с. 1018).

У перыяд ВКЛ прадуктыўным спосабам словаўтварэння ў мытнай сферы з’яўляецца марфалага-сінтаксічны. Для наймення разнастайных пошлін ужываюцца пераважна субстантываваныя прыметнікі ў форме ніякага роду: *важчое (вагое, важчье, весчье, весчое), возовое, восковничое, гребельное, мостовое (мостовничое), оргишовое, перевозное, подужное, помернее* і інш. Спецыяльная лексіка папаўняецца словамі, утворанымі марфалагічным спосабам: прэфіксацыяй (*загамовати, замыт, промыта*),

суфіксацыяй (*головица (головица. головцына), готовизна, шацунюк, одмычени/j/e, справец*), прэфіксальна-суфіксальным спосабам (*побережное, подужное, перевозное*).

Патрэба ў расшырэніі корпуса сродкаў тэрміналагічнай намінацыі ў грамадазнаўчай, правазнаўчай, эканамічнай сферы становіцца асабліва актуальнай пасля 1917 года. Пацвярджаюць гэта матэрыялы слоўнікаў: “Тэрміналогія права”, “Тэрміналогія грамадазнаўства”, “Слоўнік бухгалтэрскае тэрміналогіі”. Ва ўзгаданых выданнях прысутнічаюць таксама тэрміны мытнай справы, утварэнне якіх адпавядала агульным напрамкам. Так, актыўна звярталіся да лексіка-семантычнага спосабу: у якасці тэрмінаў выкарыстоўваліся агульнаўжывальныя словы тыпу *ганьба, глум, згода, згуба, скарб, схова, цяжар, шкода*. Запатрабаваным было і стварэнне неалагізмаў у адпаведнасці з законамі беларускай мовы. Часам толькі імкненне перадаць кожны іншамовны тэрмін беларускім словам прыводзіла да “штучных неалагізмаў”: *недахват (дэфект), адшкадаваньне (кампенсацыя), падарожня (маршрут), недачэпнасць (імунітэт), заскарбаваньне (канфіскацыя), абешнік (цыркуляр)*.

Сярод тэрмінаў марфалагічнага спосабу ўтварэння частотнымі з’яўляліся суфіксальныя: *безрахубнасць, бязмытнасць, бесьперашкоднасць, годнасць, захавальнасць, даверанасць, зысканьне, спагнаньне, зьвярненьне, затрыманьне, абмежаваньне, псаваньне, дазваленьне, канфіскацы[j]я, легалізацы[j]я, даручнік, адпраўнік*. Меншай прадуктыўнасцю характарызаваліся прэфіксальныя: *нявыплата, неплата*. Нязначная колькасць састаўных тэрмінаў атрыбутыўнай канструкцыі сведчыла пра нячастае выкарыстанне сінтаксічнага спосабу (*увознае мыта, замежны гандаль, нутраны гандаль, заляжалы тавар, камэральная сістэма, гуртавы гандаль, протэкцыйнае (спрыяльнае) мыта, мытны збор, мытнае ведамства*).

Перыяд 30 - 90-гг. характарызуецца абмежаванасцю выкарыстання тэрміналогіі мытнай справы, запаволенасцю яе развіцця. Менавіта з прычыны спецыфічнага дзяржаўнага падыходу да пытання неабходнасці самой мытнай справы набыткі ў галіне адпаведнай тэрміналогіі ў беларускай мове аказаліся вельмі сціпымі.

Аналіз навуковых прац, прысвечаных пытанням мытнай справы, паасобных дакументаў, якія рэгулююць знешнеэканамічную дзейнасць, дазваляе выявіць найбольш прадуктыўныя спосабы ўтварэння тэрмінаў, сярод якіх дамінуюць марфалагічны і сінтаксічны. Значнай колькасцю прадстаўлены суфіксальныя: *затрыманне, забеспячэнне, прадухіленне, перамяшчэнне, узыманне, садзейнічанне, узгодненасць, перагружанасць, дамоўленасць, выніковасць*. Уступаюць ім прэфіксальныя (*антыдэмтінгавы, дэмантаж, незаконны, нетарыфны, рэймарт, субпазіцыя*) і канфіксныя (*бяспошлінны, падаходны, супрацоўнік*).

Патрэба ў дэталізацыі паняццяў “вядзе да росту колькасці словазлучэнняў і лексічнай даўжыні тэрмінаў” [1, с. 196]. Таму, як можна

было заўважыць, на сучасным этапе самым прадуктыўным у тэрміналогіі мытнай справы з'яўляецца сінтаксічны спосаб. Да найбольш прадуктыўных мадэлей адносяцца:

1) **прыметнік+назоўнік** (*мытнае заканадаўства, мытны саюз, мытная прастора, мытны кантроль, свабодны гандаль, праблемныя тарыфы, мытная працэдура, мытны склад...*);

2) **назоўнік+назоўнік у Р. скл.** (*абарона правоў, краіна прызначэння, уладкаванне меж, механізм кантролю, укараненне працэдуры, зварот дакументаў, схема ўзаемадзеяння, краіна адпраўлення...*).

Трохкампанентныя найменні “могуць утварацца ў выніку «пашырэння» бінарных атрыбутыўных канструкцый” [2, с. 29]: *функцыянаванне мытных органаў, адзіная мытная прастора, нізкая прапускная здольнасць, адкрытасць унутраных меж, свабоднае перамяшчэнне тавараў, наступствы фінансавага крызісу, свабодная мытная зона, уплываваны эканамічны аператар, растэрміноўка мытных плацяжоў.*

Такім чынам, тэрміналогія мытнай справы адносіцца да тых, якія яшчэ фарміруюцца. Вызначальнымі фактарамі яе станаўлення з'яўляюцца экстралінгвістычныя. Пэўным этапам развіцця прадметнай галіны адпавядаюць пэўныя спосабы ўтварэння тэрмінаў. Пераважная большасць тэрмінаў мытнай справы мае будову традыцыйную для беларускага словаўтварэння.

Літаратура

КГСБМ – Кароткі гістарычны слоўнік беларускай мовы. Мінск, 2015.

1. Гринев-Гриневиц С.В. Терминоведение: учебн. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М., 2008.

2. Федорченко Е.А. Становление и развитие терминологической лексики таможенного дела в русском языке: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. М., 2004.